

Прегледни рад

Наташа Љубомировић¹
Висока школа за социјални рад Београд

СТИГМА И АНТИСТИГМА ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА - ШАНСА ЗА НОВО ДОБА

Сажетак

Предмет овог рада је приказ примене модела социјалног рада са групом у локалној заједници. Групни рад има вишеструку примену у различитим кризним, али и стабилним, односно уобичајеним околностима. Описани модел рада у заједници базиран је на раду са новонасталим социјалним групама, које чине угрожени и маргинализовани људи - интерно расељена лица са подручја Косова и Метохије. Различите околности, политичка и транзициона збивања на територији бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, Савезне Републике Југославије и коначно у Републици Србији довела су до појаве великог броја избеглица, интерно расељених лица и повратника из западне Европе у процесу реадмисије, појављују се нове социјалне групе у заједници. Ова чињеница је указала на потребу примене групног рада у кризној ситуацији на нивоу локалне заједнице, како би се предузеле мере заштите угрожених група у смислу обезбеђивања помоћи на психолошком, социјалном и здравственом нивоу. На тај начин се избегава дискриминативна пракса и стигма која постоји међу домицилним становништвом. Нови тренд и јачање пружања услуга угроженим групама су заправо ванинституционални облици пружања помоћи. У овом сегменту важну улогу имају организације цивилног друштва и мултисекторски приступ у раду који је заправо холистички приступ у збрињавању угрожених група. Добро развијена и организована заједница пружа сигурност својим грађанима.

Кључне речи: стрес, социјални групни рад, интерно расељена лица, трауматски догађај, заједница

¹ Доцент на Високој школи за социјални рад у Београду, natasa.ljubomirovic@imh.org.rs

1. ЖИВОТ ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Разлог за интерно расељавање у Републици Србији јесу били оружани сукоби који су захватили нашу земљу деведесетих година прошлог века. Ови сукоби су довели до тога да се становништво из подручја захваћеним ратом исели и крене у избеглиштво. Тако је само са простора Косова и Метохије чак 250 хиљада лица интерно расељено. ИРЛ су углавном нашла спас и привремено стамбено решење за даљи живот у колективним центрима, који се налазе широм Републике Србије. Поред обезбеђују им се три obroка дневно, одећа, обућа, средства за одржавање личне хигијене, рекреативне и образовне активности, бесплатна правна и психосоцијална помоћ. Смештај интерно расељених лица обавља се у складу са поштовањем начела недискриминације, јединства породице, родне равноправности и бриге о лицима са посебним потребама у складу са законом и могућностима. Веома важан сегмент у збрињавању угрожених група представљају организације цивилног друштва које су повезивале потребе угрожених група и институције система, чиниле институције система доступним, тако да су смањивали дискриминативни понашајни образац.

Локално становништво које је било угрожено ратним збивањима, властито незадовољавајући социјални статус често је приписивали избеглицама и ИРЛ, окривљавали их за сопствено осиромашење. Ови ставови повезани су са психолошким сегментом показивања немоћи у агресивном контексту у односу на нове социјалне групе.

2. ПОСЛЕДИЦЕ КОЈЕ НОСИ ИНТЕРНО РАСЕЉАВАЊЕ - КУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКТ

Култура често даје значење и појашњење реакције појединца на трауматски догађај. Културално значење укључује слику појединца о томе шта тај догађај њима значи, као и њихов начин испољавања симптома. Култура одређује стратегије превазилажења као и интерпретацију симптома. Истраживања која су рађена након другог светског рата у Вијетнаму,² показала су да већина људи пати од универзалних проблема који ометају функционисање. Клиничка искуства у западним земљама указују да након почетне фазе адаптације, неке избеглице постају отуђене

2 O'Brien L. S. Hughes S. J. Traumatic Events and Mental Health, University Press Cambridge, 1998.

и имају проблеме са својим приватним животом или манифестују агресивно понашање (L. Stephen, O'Brien, 1998). Њихови симптоми не морају значити болест. Пред нама се поставља питање да ли имамо право њихово психичко стање сврстати у психијатријску дијагностику или га третирати као реакцију на егзистенцијално угрожавајуће искуство. Eugene Brody 1983 године, је радио са избеглицама из Камбоџе и доказао да они пате од трауматског губитка друштва.³ Код њих су се јављале интензивне слике из прошлости при успављивању и буђењу. Своје запажање је назвао Културалном уцвиљеношћу (Brody 1983). Културално значење је дефинисано као искуство појединца или групе које је резултат губитка социјалне структуре, културних вредности или идентитета. Људи живе у прошлости фиксирани за губитак. Неразумевање обичаја и ритуала доноси додатне психолошке проблеме. Ритуали доприносе очувању успомена од заборављања у наведеној култури обреди са Будистичким свештеницима помагали су преживелима. Посматрајући значај и улогу значења догађаја за одређену културу претерана реакција жаловања није патолошка и може бити адаптивна и да не сме бити посматрана као предиспозицији за настанак оболења. Maurice Eisenbruch 1984.⁴ године радећи са Камбоџанцима наводио је да Камбоџанци описују себе да имају „камбоџанску болест“, која се манифестовала летаргијом, честим оболевањем и бригом за породицу. Најлошије се осећају кад имају годишњице, церемоније и када осете мирис ветра. Они су се дружили са мањим заједницама, са људима који су евоцирали сећања, а адолесценти нису никад изградили идентитет. Свака избегличка популација има властити сет доживљених траума и различито културално доживљавање живота и смрти. Културолошки аспект је значајан за појединца, важан за бољу контролу појединца и боље разумевање појединца. У породицама преживелих изражен је дубоки осећај изолације и алијенације као и последице тајне из прошлости, која постоји у њиховом животу, животу деце и у целој заједници. Холокауст ставља преживеле на место жртве која не може инкорпорирати тако дисруптивне догађаје у животно искуство. Дубоко утиснуто и неприхваћено искуство бола и губитка утиче на процес жаловања природу веза са околином, међугенерациске комуникације и целокупни селф-концепт појединца. Чланови заједнице који су

3 Eugene Brody, „Culture and Early Interactions“, The Journal of Nervous and M Disease, Wolters Kluwer, USA, 1983, vol. 171, Issue 4, pp. 263.

4 Maurice Eisenbruch, „Cross-Cultural Aspects of Bereavement - Ethnic and Cultural Variations in the Development of Breavement Practices“, Culture, Medicine, Psychiatry, Springer, USA, 1984, vol. 8, Issue 4, pp. 315-347.

преживели губитак, имају неповерљив однос према свима који немају слична искуства. Детаљи породичне историје ратова, трансгенерацијски ратови, значајни су за изградњу идентитета преживелих и њихових потомака. Свесно и несвесно, искуство холокауста родитеља абсорбира се у искуство деце. Фрагментација у породици изаједници води до трансгенерацијске дисторзије и оштећења традиционалних концепата.

Избегличка популација из Хрватске и Босне и Интерно расељена лица са Косова су претежно српске националности, који су живели у бившим републикама СФРЈ. Без обзира на националну припадност дефинитивно на њихов начин живота и развој су утицалекултуролошке прилике и обележја других националности из република у којима су живели. У Босни и Херцеговини као и на Косову утицај исламске културе оставио је траг на начин живљења ових. Последица тога је да са локалним становништвом српске националности у Србији нису имали сличности у културолошком смислу осим верских обичаја посете цркви и слављење славе. Важан процес породичног живота, трпи промене, те се јавља одсустворавнотеже између остваривања развојних потреба породице и појединца, одсуство равнотеже у одвијању регулаторних процеса у породици, поремећај организације свакодневног живота. Измењена су и неадекватна породична правила, што до конфузије и инверзије породичних веза и улога, поремећаја хијерархије међу субсистемима. Треба нагласити да у културолошким обележјима породица са Косова влада култ породице и хијерархије. Измештење које је насилно и представља трауматски догађај како за појединца тако и за породицу, доводи до комуникација којесу дисфункционалне, нејасне и испрекидане, често праћене обрасцима недоследног и деструктивног понашања. Већина интерно расељених лица са простора наше земље има осећајизолованости што може да доведе до слабијег степена психосоцијалног развоја, асоцијалности и деликвенције међу омладином, али и до развијања депресивних поремећаја. Веома мали број има осећај да могу самосталним трудом побољшати своје стање, што је веома забрињавајуће, јер то значи да никад неће побољшати своју тренутну ситуацију. Из претходно поменутог следи да јевелики број људи, чак 49, 6% затечен својом тренутном ситуацијом и да чека друге да им понуде решење, да 1, 6 % људи мисли да може да пронађе посао, и да само 0, 8% мисли да ће у будућности моћи да се интегрише.⁵ Прилагођавање интерно расељених лица са простора Републике Србије, на

5 Наташа Љубомировић, Примена групног социјалног рада у локалној заједници – докторска дисертација, Факултет политичких наука универзитета у Београду, Београд, 2014.

новонасталу ситуацију, односно на живот углавном у Колективним центрима, је један веома дуг и мучан процес. Овај процес почиње када људи напусте своје домове. Процес прилагођавања се састоји од три фазе, а то су:

- ❖ прва фаза, тј. осећање неког олакшања;
- ❖ друга фаза, фаза туговања;
- ❖ и трећа фаза, односно фаза љутње и беса. (Влајковић, 2000)

Првобитно се осећа олакшање, јер су побегли од рата, то осећање не траје дуго. Њега убрзо замени осећање туге, а затим љутња и бес. Осећање туге је сасвим природна фаза у процесу прилагођавања, јер је реч о особама које су претрпеле не само материјалне, већ и губитак комшија, пријатеља, школских другова. Другим речима изгубили су стабилне социјалне мреже. Треће фаза у процесу прилагођавања су љутња и бес. Наиме реч је о томе да се буди енергија, односно жеља да се нешто учини, али долази до проблема, јер су могућности апсолутно оскудне. Управо због тога туга која је сада преточена у љутњу и бес се углавном апсорбује на људима који им највише помажу.⁶ Важно је напоменути и да је у овој фази, забележен и снажан доживљај неправде. Међу тим лицима у овом периоду је присутна реченица „Зашто је то баш нама морало да се догоди?“.

Истраживање које је спровео МСФ Белгија у Пчињском округу обухватило је 1000 испитаника.⁷ Тромесечно интервјуисање породица на терену је радио мобилни тим стручњака које су чинили психолог и психијатар. Укупан број психијатријских случајева је 62 што представља 7% од укупног броја становника колективних центара, на територији Бујановца, Врања и Врањске Бање. ИРЛ (интерно расељена лица) су суочена са ситуацијом да буду у једно затвореном пасивном положају и да:

- чекају решење од других 49%
- чекају због веровања да „ништа не зависи од мене“.
- немају никаква очекивања 10%

Откривено је да расељена лица немају конкретан план за решавање тренутне ситуације. Неки од њих су експерти у живљењу од данас до сутра, али немају никакву перспективу за изградњу боље будућности.

Највећа снага интерно расељених лица у савладавању новонастале ситуације су породица-деца и дневне активности.

6 Јелена Влајковић, Избеглиштво – ризик по ментално здравље, Београд, 2000. стр. 33.

7 Наташа Љубомировић, Примена групног социјалног рада у локалној заједници – докторска дисертација, Факултет политичких наука универзитета у Београду, Београд, 2014.

Резултати истраживања, које се заснивало на процени потреба интерно расељених лица, су следећи:⁸

- ❖ У нашој земљи живи око 22.886 домаћинстава, односно 97.286 интерно расељених лица у стању потребе. Већина интерно расељених лица се населила у градска подручја наше земље.
- ❖ Највећи број интерно расељених лица у стању потреба забележена је у следећим градовима: Београд (21,9%), Крагујевац (11,6%), Нови Сад (9%) и Ниш (8,2%).
- ❖ Незапосленост код интерно расељених лица у стању потребе је 39%.
- ❖ Велики број интерно расељених домаћинстава у стању потребе (74,3%) живи од прихода који су мањи од 200 евра месечно. Притом оваква интерно расељена домаћинства броје најмање 4 члана.
- ❖ 94% интерно расељених лица у стању потребе за основни проблем наглашава становање.
- ❖ 49% интерно расељених лица поседује стан или кућу на Косову и Метохији.
- ❖ 24,1% интерно расељених лица у стању потребе пате од неке хроничне болести, док је 8,5% заведено као инвалидска лица.
- ❖ 8% интерно расељених лица у стању потребе не поседује неке од основних личних докумената. Овај проценат је нешто већи код лица ромске националности (17,6%)

3. ПРАВА ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Водећи принципи УН о интерној расељености је основни документ којим се гарантују права интерно расељеним лицима. У Србији не постоји посебно владино тело, које би имало улогу да правно штити и помаже интерно расељена лица. Управо због тога ову улогу је преузео Комесеријат за избеглице и миграције Републике Србије. Правно признати статус интерно расељено лице остварује тако што ће прибавити расељеничку легитимацију, коју издаје Комесеријат за избеглице преко својих локалних службеника у општинама и повереника за избеглице. Међутим, многа интерно расељена лица немају неопходна документа из различитих разлога. То доводи до великих проблема јер без њих не могу да остваре

⁸ Истраживање УНХЦР – а, Процена потреба интерно расељених лица у Србији, Београд, 2011, стр 10.

нека од основних људских права. Услов за остваривања правно признатог статуса је добијање држављанства и основних личних докумената.⁹ Уколико интерно расељено лице на простору наше земље поврати све документе и оствари правно признати статус, онда остварује следећа права:

- ❖ Право на имовину и адекватан смештај;
- ❖ Право на рад;
- ❖ Право на пензију;
- ❖ Право на здравствену заштиту;
- ❖ Право на образовање;
- ❖ Право на социјалну и хуманитарну помоћ;
- ❖ Право на једнакост;
- ❖ Право на приступ судовима ван Косова и Метохије.

У односу на потребе и ситуационо стање, узевши у обзир и права, организована је и прилагођена помоћ и подршка избегличким породицама у заједници.

4. СОЦИЈАЛНИ ГРУПНИ РАД У ЗАЈЕДНИЦИ

У претходним поглављима споменули смо прилагођавање и негде антагонистички став према Интерно расељеним лицима домицилног становништва. ИРЛ су изоловани самим смештајем у локалној заједници, другачији су и то осећање губитка и различитости почело је да буде њихова свакодневница. Употребом Харвард траумаупитникадошло се до резултата који показују да становнице Колективних центара прати осећање недовољног разумевања околине,слабије памћење, осећај да су људи непријатељски расположени, губитак поверења, недостатак подршке, а такође су истакле да су њихов највећи покретач да наставе даље њихова деца. Како би помогли да се осећају боље и да поврате своје самопоштовање, и да њихова свакодневница буде другачија, примена социјалног групног рада чинила се као једна од добрих метода рада оснаживања

Рад у групи са женама из колективних центара имао је структуру која је обухватала следеће елементе: два водитеља групе, место одржавања групе, временска структура, транспорт због удаљености и разуђених насеља ради доступности и редовности долазака. Група је била отвореног типа и бројала је до 20 чланова.

На југу Србије у Врању, Бујановцу и Врањској Бањи, организоване су групе жена из колективних центара,које су се

⁹ Данило Ракић, Сандра Илић, Расељена лица у Србији – приступ правима током расељења, Српски савет за избеглице, Београд, 2006, стр. 5.

окупљале око заједничких интересовања те су своја интересовања и вештине могли да поделе са домицилним становништвом. Окупљале су се прво око ручних радова, те потом своја интересовања проширили на кулинарство и на упознавање нових предела у којим живе. Своје вештине поделиле су путем изложби и акција у граду са локалним становништвом, те их је то учинило видљивим из друге перспективе. Постали су особа са именом и презименом, без етикете и безимености, вратили су самопоуздање. Неке од реченица које су учеснице навеле у односу на бенефите социјалног групног рада су: „Одем и разменим коју реч, орасположим се и осетим се као да сам поново жива“, „Осетим се као особа која има своје квалитете“, „Смањи ми се осећање одбачености и изгубљености осећам да припадам негде“, „Будем поносна на мој рад“, „Нисам другачија“.

Оснаживање жена ,путем групних активности, је довело до формирање малог социјалног предузећа које је добило име „Бакино казанче“ у којем су жене са Косова правиле своје производе по оригиналној рецептури са Косова и на тај начин се приближиле локалном становнишву и добиле други имица,а локално становништво се сензибилисало да их прихвати и гледа из другог угла, сензибилисали се за друго и другачије.

5. ПЕРСПЕКТИВЕ УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Нови тренд и јачање пружања услуга угроженим групама у заједници, су заправо ванинституционални облици пружања помоћи. У овом сегменту важну улогу имају организације цивилног друштва и мултисекторски приступ у раду, који је заправо модел холистичког приступа у збрињавању угрожених група. Добро развијена и организована заједница пружа сигурност својим грађанима. Заједница без јасних смерница и организованости је несигурна и у њој појединац не може враћати пољуљану сигурност и самопоуздање. *«Нико о нама не брине, сами смо, не знамо штаћемо»*, реченица коју су често изговарали и понављали интерно расељена лица. *Социјални групни рад помаже да овакве интерпретације буду мање и развија идеју појединца о бризи за друге и враћа веру у човека.* Брига за друге доприноси развоју унутрашњих ресурса појединца, не бива више пасиван посматрач и прималац социјалног давања, него активни грађанин локалне заједнице и друштва.

ЛИТЕРАТУРА

- Љубомировић, Наташа, Примена групног социјалног рада у локалној заједници – докторска дисертација, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд, 2014.
- Влајковић, Јелена, Избеглиштво – ризик по ментално здравље, Београд, 2000.
- Ракић, Данило; Илић, Сандра, Расељена лица у Србији – приступ правима током расељења, Српски савет за избеглице, Београд, 2006.
- УНХЦР, Процена потреба интерно расељених лица у Србији, Београд, 2011.
- Brody, Eugene, „Culture and Early Interactions“, *The Journal of Nervous and M Disease*, Wolters Kluwer, USA, 1983, vol. 171, Issue 4, pp. 263.
- Eisenbruch, Maurice, „Cross-Cultural Aspects of Bereavement - Ethnic and Cultural Variations in the Development of Breavement Practices“, *Culture, Medicine Psychiatry*, Springer, USA, 1984, vol. 8, Issue 4, pp. 315-347.
- O'Brien, L. S.; Hughes, S. J., *Traumatic events and mental health*, University Press Cambridge, 1998.

Nataša Ljubimirović

STIGMA AND ANTISTIGMA OF INTERNAL DISPLACED PERSONS – A CHANCE FOR NEW PERIOD**Resume**

The subject of this paper is an overview of the application of the social work model with the group in the local community. Group work has multiple applications not only in different crisis situation, but also in stabile, or usual enviroment. The described community work model is based on work with newly emerging social groups, consisting of vulnerable and marginalized people - internally displaced persons from the territory of Kosovo and Metohija. The various circumstances, political and transitional events on the territory of the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia, the Federal Republic of Yugoslavia and finally in the Republic of Serbia led to the emergence of a large number of refugees, internally displaced persons and returnees from Western Europe in the process of readmission, which are new social groups in the community . This fact highlighted the need to apply group work in a crisis situation at the local community level in order to take measures to protect vulnerable groups in

terms of providing assistance at the psychological, social and health levels. This avoids discriminatory practices and stigma that exists among the domicile population. The new trend and the strengthening of the provision of services to vulnerable groups are in fact non-institutional forms of assistance. In this segment, civil society organizations and a multisectoral approach in the work, which is actually a holistic approach to the care of vulnerable groups, play an important role. A well-developed and organized community provides security to its citizens.

Keywords: stress, social work in group, internal displaced people, traumatic event, community

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

364

СОЦИЈАЛНА политика = Social policy : часопис за теорију и праксу социјалне политике и социјалног рада / главни и одговорни уредник Мирослав Бркић.
- Год. 1 бр. 1 (1951) год. 47, бр. 3/4 (1992); год 48, бр. 1 (2013) -. - Београд : Институт за политичке студије, 1951-1992; 2013 - (Београд : Еселог) - 24 см

Три пута годишње. - Од 1959. почиње двоструко обележавање годишта, урачунате су године часописа Весник рада (1946-1951). - Је наставак Весника рада

ISSN 0038-0091 - Социјална политика (Београд)

COBISS.SR-ID 118295